

Co władze NRD wiedziały o przygotowaniach do stanu wojennego w Polsce?

FILIP GAŃCZAK

Institut Pamięci Narodowej w Warszawie
Numer ORCID: 0000-0003-3497-3903

„Pan Honecker był tak samo zaskoczony jak ja” – mówił kanclerz RFN Helmut Schmidt, komentując 13 grudnia 1981 roku wprowadzenie w PRL stanu wojennego¹. Schmidt, goszczący tego dnia w Niemieckiej Republice Demokratycznej, najwyraźniej wierzył w szczerść gospodarza. Dostępne dziś materiały archiwalne sugerują jednak, że Erich Honecker, sekretarz generalny Komitetu Centralnego (KC) Socjalistycznej Partii Jedności Niemiec (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED)) i przewodniczący Rady Państwa, tylko udawał zdziwienie.

Już od sierpnia 1980 roku Berlin starał się być poinformowany o tym, czy i w jaki sposób polscy komuniści przygotowują się do zdławienia strajków, a później – do spacyfikowania wielomilionowego ruchu społecznego ucieleśnianego przez NSZZ „Solidarność”². Kilka dni przed 13 grudnia 1981 roku Honecker znał przybliżoną datę ogłoszenia w Polsce stanu wojennego, w dokumentach wschodnioniemieckich nazywanego zwykle stanem wyjątkowym (*Ausnahmezustand*)³.

***

1. H. Schmidt, *Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II*, Berlin 1990, s. 74. Por. Bundesarchiv (dalej: BArch), Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, ZOS, 2960, [Wywiad telewizyjny ARD z kanclerzem RFN Helmutem Schmidtem], 13.12.1981, k. 332.
2. Wątek związany ze stanem wojennym poświęciłem jeden z rozdziałów mojej monografii *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981* (Warszawa 2017, s. 185–232). W tamtej pracy analizowałem przede wszystkim działania Berlina, które miały wspomóc wprowadzenie w Polsce stanu wojennego. W niniejszym artykule pokazuję, jaki był stan wiedzy wschodnioniemieckich decydentów o przygotowaniach władz PRL do tej operacji.
3. W niewielu enerdowskich dokumentach z lat 1980–1981 pojawia się wyrażenie „stan wojenny”, czyli *Kriegsrecht* lub *Kriegszustand*. Nawet po 13 grudnia 1981 roku w prasie NRD, materiałach partyjnych i rządowych pisano zazwyczaj o „stanie wyjątkowym” (*Ausnahmezustand*), a niekiedy eufemistycznie o „krokach” lub „działaniach” władz PRL. Przekonujące wydaje się spostrzeżenie Tomasza Mianowicza, że w „aktach wschodnioniemieckich polskie określenia prawne czy fachowe są oddawane nie przez dosłowne tłumaczenie, lecz za pomocą NRD-owskiego odpowiednika”. Zob. T. Mianowicz, *Co można znaleźć w archiwach STASI?*, „Zeszyty Historyczne” 1995, nr 112, s. 13.

W 1956 roku w Poznaniu i czternaście lat później na Wybrzeżu władze PRL sięgnęły po wojsko i milicję, by stłumić protesty społeczne. Latem 1980 roku kierownictwo SED nie mogło wykluczać podobnego scenariusza. 21 sierpnia wywiad wojskowy NRD informował o koncentracji sił milicyjnych w rejonie Gdańska, zastrzegając, że są one przewidziane do ochrony ważnych obiektów państwowych i trzymane z dala od strajkujących zakładów. Dodawano, że kwatera główna NATO nie zaobserwowała w Polsce nadzwyczajnych ruchów wojsk. „Rząd PRL miał oświadczyć, że ma sytuację pod kontrolą i może ją rozwiązać własnymi siłami”⁴ – czytamy w dokumencie sporządzonym przez wschodniemiecki wywiad.

Wyrywkowe informacje docierały też do Berlina drogą dyplomatyczną. Zdzisław Żandarowski, zastępca członka Biura Politycznego KC PZPR, tłumaczył Günterowi Sieberowi, ambasadorowi NRD w Warszawie, że Komitet Centralny jest zdecydowany znaleźć rozwiązanie, które nie będzie się wiązało z użyciem siły⁵. Konsulat Generalny NRD w Szczecinie informował jednak, że choć władze czynią wszystko, by wyjaśnić sytuację środkami pokojowymi, nie zaniechano przygotowań uwzględniających inne warianty. Milicja Obywatelska oraz „jednostki armii” ze Szczecina i okolic miały zostać postawione w stan pogotowia. Z jednostek tych planowano odesłać żołnierzy mających krewnych

wśród strajkujących, a MO miała zostać wzmocniona siłami z województwa gorzowskiego. Rozważano nawet pomysł, by w razie zaostrzenia sytuacji wprowadzić w mieście „stan wyjątkowy”⁶.

Rozwój sytuacji bacznie obserwowało Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego (Ministerium für Staatssicherheit (MfS)) NRD. Markus Wolf, szef Głównego Zarządu Wywiadu, spotkał się z kierownictwem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW). Wrócił z Warszawy przekonany, że władze PRL dążą do rozwiązania politycznego, „w miarę możliwości bez stosowania siły”, choć są zdeterminowane, by nie oddawać „pozycji podstawowych”, i „w razie konieczności” gotowe zastosować środki represyjne⁷. Konkretów brakowało. 29 sierpnia także wywiad wojskowy przyznawał, że nie ma jasnych informacji na temat tego, czy kierownictwo PZPR sięgnie po „instrumenty władzy państwa”. „Użycia wojska przeciwko strajkującym należy oczekiwać tylko w razie skrajnej konieczności”⁸ – prognozowano.

Pod koniec miesiąca Ambasada NRD i Narodowa Armia Ludowa (Nationale Volksarmee (NVA)) brały jednak pod uwagę eskalację konfliktu. 29 sierpnia Sieber lakonicznie informował najważniejsze osoby w Berlinie: „[Są] [i]nformacje, że MSW przygotowuje się do ogłoszenia stanu wyjątkowego”⁹. Wywiad wojskowy nie wykluczał w tym czasie, że „siły antysocjalistyczne” będą chciały sprowokować użycie broni¹⁰. Nic takiego nie miało miejsca,

4. Bundesarchiv-Militärarchiv (dalej: BA-MA), DVW 1/32674c, [Informacja nr 4/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL], [Berlin], 21.08.1980, k. 19.
5. BArch, DY 30/11578, [Szyfrogram Güntera Siebera do Ericha Honeckera i innych], Warszawa, 21.08.1980, k. 7–8. Inny egzemplarz: BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, SdM, 1174, k. 22–23.
6. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (dalej: PA AA), MfAA, ZR 1385/82, [Informacja Konsulatu Generalnego NRD o ruchu strajkowym w Szczecinie], [Szczecin, 26.08.1980], b.p.
7. Notatka z rozmów Markusa Wolfa z Bogusławem Stachurą, Mirosławem Milewskim i Janem Słowikowskim w dn. 27 VIII 1981, Berlin, 28.08.1981, [w:] *PRL w oczach Stasi*, t. II: *Dokumenty z lat 1980–1983*, wybór, oprac. i tłum. W. Borodziej i J. Kochanowski, Warszawa 1996, s. 41.
8. BA-MA, DVW 1/32674c, [Informacja nr 11/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL], [Berlin], 29.08.1980, k. 49–50.
9. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, SdM, 1174, [Szyfrogram Güntera Siebera do Ericha Honeckera i innych], Warszawa, 29.08.1980, k. 54.
10. BA-MA, DVW 1/32674c, [Informacja nr 12/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL], [Berlin], 30.08.1980, k. 55.

a władze PRL podpisały porozumienia ze strajkującymi¹¹.

***

Pytania o możliwość użycia siły przez kierownictwo PZPR powróciły po kilku tygodniach. 10 listopada Sąd Najwyższy miał ogłosić decyzję w sprawie rejestracji NSZZ „Solidarność”. „Sytuacja polityczna w Polsce jest taka, że władza może zostać odzyskana już tylko przez polską armię” – mówił gen. Jerzy Sateja, z którym 1 listopada spotkał się rozmówca z NRD. Sateja wspominał, że od kilku dni w okęgach wojskowych leżą w zamkniętych kopertach wskazówki dotyczące zajęcia przez konkretne jednostki strategicznych punktów: poczt, urządzeń nadawczych, elektrowni, centralnych instytucji państwowych itp. „Jest konieczne, by rozkaz przyszedł z góry. Czekamy na sygnał”¹² – zastrzegł.

Taki scenariusz nie doczekał się wówczas realizacji. 13 listopada Michał Ałtas, kierownik Wydziału Administracyjnego KC PZPR, tłumaczył radcy Ambasady NRD, że ze strony władz nie było chęci użycia wojska w przypadku strajków¹³.

Nie przecięto to jednak spekulacji na ten temat. W drugiej połowie listopada płk Horst Persike, attaché wojskowy NRD w Warszawie, sugerował, że możliwa jest rychła akcja przeciwko opozycji. 17 listopada wywiad wojskowy raportował na podstawie

sygnałów od Persikego, że organy bezpieczeństwa PRL przygotowują aresztowanie od tysiąca do półtora tysiąca „kontrewolucjonistów”. Miałoby to nastąpić niebawem, gdy opadną emocje w społeczeństwie i pogłębią się podziały w Solidarności¹⁴. W nocy z 27 na 28 listopada Persike precyzował, że minionego dnia rano Biuro Polityczne KC PZPR postanowiło „w razie pogorszenia się sytuacji” ogłosić „stan wyjątkowy”. Attaché nie wykluczał, że może to nastąpić po naradzie I sekretarza KC PZPR Stanisława Kani z pierwszymi sekretarzami komitetów wojewódzkich, zaplanowanej na 28 listopada, lub nawet jeszcze wcześniej. Generał Fritz Streletz, wiceszef resortu obrony narodowej NRD, potraktował meldunek na tyle poważnie, że zasugerował ministrowi Heinzowi Hoffmannowi między innymi błyskawiczne wzmocnienie wojsk granicznych¹⁵.

Choć 28 listopada nic nadzwyczajnego się nie wydarzyło, dwa dni później gen. Hoffmann wystosował pismo do Honeckera. „Ocenia się, że kierownictwo partii jest zdecydowane na przeprowadzenie akcji przeciwko kontrrewolucji” – czytamy w dokumencie. Towarzyszyła temu informacja, że wspomniana narada Kani z pierwszymi sekretarzami komitetów wojewódzkich była poświęcona między innymi „ogłoszeniu stanu wyjątkowego”. Minister, tak jak wcześniej Streletz, powoływał się na Persikego¹⁶. Także tym razem informacje się nie potwierdziły. W rzeczywistości Biuro Polityczne

11. W sierpniu 1980 roku MSW i MON PRL poczyniły pewne przygotowania do stłumienia strajków. Najważniejsi decydenci w PZPR wątpili jednak w skuteczność takiego rozwiązania. Zob. np. T. Kozłowski, *Anatomia rewolucji. Narodziny ruchu społecznego „Solidarność” w 1980 roku*, Warszawa 2017, s. 194–203.
12. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, HA XVIII, 21131, [Informacja o rozmowie z gen. Jerzym Sateją w dn. 1 XI 1980 o godz. 14], Berlin, 5.11.1980, k. 85.
13. PA AA, MfAA, ZR 1703/90, [Notatka z rozmowy Willy’ego Ullmanna z Michałem Ałtase w dn. 13 XI 1980], b.p.
14. BA-MA, DVW 1/32674c, [Informacja nr 16/80 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o rozwoju sytuacji w PRL], [Berlin], 17.11.1980, k. 71.
15. [Notatka gen. Fritza Streletza dla ministra obrony NRD gen. Heinza Hoffmanna], Berlin, 28.11.1980, [w:] *„Hart und kompromißlos durchgreifen”. Die SED contra Polen 1980/81: Geheimakten der SED-Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratiebewegung*, Hrsg. M. Kubina, M. Wilke, R. Gutsche, Berlin 1995, s. 124–126; *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 1: *Sierpień 1980 – marzec 1981*, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2006, s. 218–219.
16. [Pismo gen. Heinza Hoffmanna do Ericha Honeckera], Berlin, 30.11.1980, [w:] *„Hart und kompromißlos durchgreifen”...*, s. 135–136; *Przed i po 13 grudnia...*, t. 1, s. 223.

KC PZPR obradowało 26 listopada. Postanowiono „rozpatrzyć sprawę przygotowania dekretu o stanie wojennym” i „natychmiast podjąć przygotowania do osiągnięcia gotowości do konfrontacji”. Kania wyraźnie jednak stwierdził, że „czas [na konfrontację] nie jest odpowiedni”¹⁷.

Także w kolejnych tygodniach władze PRL zwlekały z decyzją. 5 grudnia, podczas moskiewskiej narady przywódców państw Układu Warszawskiego z udziałem między innymi Honeckera, Kania pospieszył z informacją, że powstał sztab pod kierownictwem premiera, przygotowujący – wśród innych przedsięwzięć – wprowadzenie stanu wojennego¹⁸. I sekretarz KC PZPR wspominał choćby o szykowanej operacji aresztowania „szczególnie aktywnych działaczy kontrrewolucji”. Nie zarysował jednak żadnej perspektywy czasowej dla tych działań¹⁹. Do podobnych ogólników ograniczył się w połowie lutego w czasie wizyty w NRD²⁰.

***

Przejściowe uspokojenie sytuacji w PRL nie trwało długo. W połowie marca w Polsce rozpoczęły się ćwiczenia wojsk Układu Warszawskiego „Sojuz 81”. 19 marca nalożył się na nie kryzys bydgoski²¹, który omal nie doprowadził do ogłoszenia przez NSZZ „Solidarność” strajku generalnego.

W tym okresie do Berlina znów popłynęły z Warszawy sygnały wskazujące na możliwość

użycia siły przez władze. 26 marca obradowała Rada Wojskowa Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) z udziałem gen. Wojciecha Jaruzelskiego – ministra obrony narodowej i premiera PRL. Według warszawskiego attaché wojskowego NRD nastroje były bojowe. W meldunku czytamy, że jest możliwe zajęcie „ważnych pozycji i funkcji” przez armię, aresztowanie „elementów kontrrewolucyjnych” według przygotowanych list, rozwiązanie partii i innych organizacji oraz wprowadzenie obowiązku pracy w najważniejszych gałęziach przemysłu. Attaché oceniał, że również w przypadku dalszych ustępstw Solidarności i Kościoła – i mimo zamiaru uniknięcia rozlewu krwi – należy się liczyć z „konsekwentną realizacją zdecydowanych działań”²². Zachowany protokół posiedzenia Rady Wojskowej MON nie potwierdza jednak, że omawiano wówczas takie kroki²³.

IX Plenum KC PZPR, rozpoczęte 29 marca i zakończone nad ranem następnego dnia, przyjęło ugodową uchwałę, w której była mowa o „rozwiązywaniu konfliktów środkami politycznymi”²⁴. Raport wywiadu wojskowego NRD, przygotowany przed południem 30 marca, a więc po zakończeniu plenum, nie dawał wiary tym deklaracjom. Powoływano się w nim na prognozę gen. Edwarda Poradki, szefa wywiadu wojskowego PRL, że negocjacje rządu z Solidarnością doprowadzą do kompromisu i odwołania strajku generalnego. Zarazem jednak wskazywano, że Poradko miał się liczyć z tym,

17. Protokół nr 51 posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 26.11.1980, [w:] *PZPR a „Solidarność” 1980–1981. Tajne dokumenty Biura Politycznego*, wstęp T. Kozłowski, wyd. 2, Warszawa 2013, s. 299–305. Por. *Przed i po 13 grudnia...*, t. 1, s. 218, przyp. 2.
18. Być może chodziło o zespół roboczy powołany na posiedzeniu Biura Politycznego z 26 listopada 1980 roku. Zob. Protokół nr 51 posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR, 26.11.1980..., s. 305.
19. [Stenogram ze spotkania przywódców państw członkowskich Układu Warszawskiego], Moskwa, 5.12.1980, [w:] *„Hart und Kompromißlos durchgreifen”...*, s. 147–148; *Przed i po 13 grudnia...*, t. 1, s. 240. Te fragmenty również w: *Drogi do niepodległości 1944–1956/1980–1989. Nieznane źródła do dziejów najnowszych Polski*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2001, s. 202.
20. [Notatka z rozmowy Ericha Honeckera ze Stanisławem Kanią w dn. 17 II 1981 w Hubertusstock], Berlin, 17.02.1981, [w:] *„Hart und Kompromißlos durchgreifen”...*, s. 240–241.
21. Milicjanci siłą usunęli delegację Solidarności z sali posiedzeń Wojewódzkiej Rady Narodowej; pobito trzech związkowców. Zob. np. K. Osiński, P. Rybarczyk, *Kryzys bydgoski 1981. Przyczyny, przebieg, konsekwencje*, t. 1: *Monografia*, Bydgoszcz–Gdańsk–Warszawa 2013.
22. BA-MA, DVW 1/32667a, [Meldunek wywiadowczy nr 73/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 27.03.1981, k. 105–107.
23. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, 2602/15050, Protokół posiedzenia Rady Wojskowej MON, 26.03.1981, k. 25–29.
24. Cyt. za: A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy. Lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002, s. 164.

iż 31 marca sejm zatwierdzi „przedsięwzięcia przygotowane przez kierownictwo armii (stan wyjątkowy)”. Autorzy raportu zapowiadali, że wprowadzenie „stanu wyjątkowego” będzie tłumaczone koniecznością „ratowania narodu polskiego”. Pisano, że po kilkumiesięcznym sprawowaniu władzy przez wojsko mogłyby zostać stworzone podstawy do powołania na nowo „socjalistycznych organów państwowych”²⁵.

Powyższa prognoza jest częściowo zbieżna z tym, co wydarzyło się kilka miesięcy później. Być może Poradko nakreślił scenariusz na wypadek fiaska rozmów rządu z Solidarnością. Z raportu wywiadu wojskowego NRD można było jednak wyciągnąć wniosek, że nawet kompromis nie wyklucza użycia siły przez władze. Może dlatego jeszcze 2 kwietnia „Josef”, kandydat na tajnego współpracownika MfS, planujący podróż do Polski, został pouczony przez oficera, że w razie wprowadzenia w PRL „stanu wyjątkowego” ma się wylegitymować jako obywatel NRD, odwiedzić konsulat tego kraju i nadal unikać dekonspiracji²⁶.

To o tyle dziwne, że jeszcze 30 marca rząd Jaruzelskiego zawarł ze związkowcami tak zwane porozumienie warszawskie, kończące kryzys bydgoski. Michał Atlas, z którym dzień później rozmawiał radca Ambasady NRD, był przekonany, że w najbliższym czasie nie dojdzie do uderzenia w Solidarność. Twierdził skądinąd, że w organach

bezpieczeństwa istnieje plan aresztowania wszystkich ogólnopolskich i regionalnych przywódców związku i usunięcia z centralnych stanowisk w państwie „rewizjonistów i kontrrewolucjonistów”. Plan ten miał zostać przygotowany na 31 marca. Atlas tłumaczył, że w przerwie między posiedzeniami sejm było możliwe wydanie odpowiednich dekretów przez Radę Państwa, ale kierownictwo partii nie zatwierdziło takiego scenariusza²⁷. Wiesław Klimczak, przedstawiciel PZPR w redakcji „Problemów Pokoju i Socjalizmu”, twierdził z kolei w rozmowie z „wiarygodnym źródłem” MfS, że Biuro Polityczne było gotowe ogłosić „stan wyjątkowy” 30 marca, lecz kompromisowa postawa Solidarności zmieniła sytuację²⁸.

Rąbka tajemnicy o pracach planistycznych uchylił marsz. Wiktor Kulikow, głównodowodzący wojsk Układu Warszawskiego. 7 kwietnia zdradził w rozmowie z generałami NVA, że z udziałem strony sowieckiej została przygotowana kompletna dokumentacja w sprawie stanu wojennego w PRL, ale pozostaje ona tylko na papierze²⁹. Kulikow miał być za szybkim przejściem do „fazy walki”. Oceniał jednak, że „towarzysz Kania i towarzysz Jaruzelski nie chcą zastosować przemocy, aby wyjść na «czystych Polaków»”³⁰.

Podobną diagnozę Kulikow postawił w trakcie wizyty w NRD pod koniec lipca. Według niego Jaruzelski unikał jasnej odpowiedzi na pytanie,

25. BA-MA, DVW 1/32674c, [Informacja Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o aktualnej sytuacji w PRL], [Berlin], 30.03.1981, godz. 10.00, k. 108–109.

26. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, AIM, 12083/85, cz. II/1, [Raport przed podróżą kandydata na IM (TW) ps. „Josef” do Polski], Berlin, 3.04.1981, k. 132. Więcej o „Josefie” w: F. Gańczak, *Agentura Stasi w PRL w czasach pierwszej „Solidarności”. Wstęp do dyskusji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2, s. 457–459.

27. [Notatka z rozmowy Willy’ego Ullmanna z Michałem Atlasem w dn. 31 III 1981], Warszawa, 31.03.1981, [w:] „*Hart und kompromißlos durchgreifen...*”, s. 265; *Przed i po 13 grudnia...*, t. 1, s. 432–433. Fragmenty w: *Drogi do niepodległości...*, s. 206.

28. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, ZAIG, 13579, [Informacja o sytuacji w PRL], Berlin, 6.04.1981, k. 64–67. Rozmówcą Klimczaka był najprawdopodobniej IM (TW) „Anton”. Więcej o „Antonie” w: F. Gańczak, *Agentura Stasi...*, s. 459–460.

29. Chodziło być może o dokument „Myśl przewodnia wprowadzenia na terytorium PRL stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa”. Zob. A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”...*, s. 162, 170; A. Friszke, *Rewolucja Solidarności 1980–1981*, Kraków 2014, s. 351–353.

30. BA-MA, DVW 1/115703, [Raport z poufnej rozmowy generałów NVA z marsz. Wiktorem Kulikowem w dn. 7 IV 1981 w Legnicy], k. 44–55. Por. T. Mianowicz, *Rok 1981: mity i rzeczywistość*, „Zeszyty Historyczne” 1997, nr 119, s. 46–47, 49–52.

czy armia będzie walczyć „przeciwko kontrrewolucji”. „Kilkakrotnie było mu proponowane, żeby wprowadzić stan wyjątkowy, bo ma do tego wszelkie pełnomocnictwa. Niestety nie przystał na te propozycje”³¹ – referował Kulikow w trakcie spotkania z Hoffmannem.

Berlin otrzymywał tymczasem sygnały, że narasta także wewnętrzna presja na Jaruzelskiego. Według wywiadu wojskowego NRD 2 sierpnia na posiedzeniu Rady Wojskowej MON generałowie żądali od premiera bardziej zdecydowanych działań³². Mieli się domagać pilnego przejęcia przez armię kontroli nad radiem i telewizją oraz administracją wojewódzką, a także ochrony budynków partyjnych i rządowych. Jaruzelski miał stwierdzić, że na takie działania jest za wcześnie. Miał jednak zlecić ich sztabowe przygotowanie³³. To ostatnie jest o tyle wątpliwe, że przecież prace planistyczne ruszyły dużo wcześniej. W każdym razie NVA, na podstawie przebiegu posiedzenia rady, oceniała, że w PRL jest przygotowywany „stan wyjątkowy” lub pewne jego elementy. „Z dużym prawdopodobieństwem należy jednak liczyć się z tym, że przy obecnym stosunku sił w polskim kierownictwie nawet takie działania pozostanie w swej istocie defensywne i nie zostanie wykorzystane do rozbicia centrów kontrrewolucji i likwidacji jej masowego wpływu”³⁴ – zastrzegano.

***

Późnym latem i wczesną jesienią 1981 roku do władz NRD docierały jednak coraz liczniejsze informacje o aktywności resortów siłowych PRL. Na początku września wywiad wojskowy sygnalizował, że w szkole wojsk łączności w Zegrzu zebrano „specjalistów z Wojska Polskiego”, by przygotować ich do przejścia kontroli nad radiem i telewizją³⁵. Niewiele później donoszono o uzgodnieniu takich działań, jak powołanie rezerwistów czy zabezpieczenie składów broni i amunicji³⁶. Podobne wiadomości miała Centralna Grupa ds. Analiz i Informacji (Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe (ZAIG)) MfS³⁷.

Resort bezpieczeństwa uzyskał ponadto zgodne informacje, że 14 września szef MSW Czesław Kiszcak omawiał z dyrektorami departamentów i komendantami wojewódzkimi MO szczegółowy plan aresztowania w ciągu jednej nocy najważniejszych opozycjonistów, tak by nie dopuścić do ich zabarykadowania się w zakładach pracy. „Przedstawiciele dowództwa [armii], tacy jak szef sztabu [gen. Florian] Siwicki, potwierdzili swoją zgodę na wsparcie” – czytamy w jednym z dokumentów. Wojsko miałooby między innymi zabezpieczyć ważne obiekty strategiczne. ZAIG dodawała, że omawiano również dalsze plany na wypadek sytuacji nadzwyczajnych, zwłaszcza wprowadzenia „stanu wyjątkowego”³⁸. Wywiad wojskowy NRD także donosił, że Kiszcak sprawdza listy „przywódców

31. BA-MA, DVW 1/114493, [Raport z rozmowy gen. Heinza Hoffmanna z marsz. Wiktoorem Kulikowem w dn. 30 VII 1981], [Berlin], k. 127–128.
32. BA-MA, DVW 1/32668, [Meldunek wywiadowczy nr 180/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 5.08.1981, k. 171.
33. Informacja wywiadu wojskowego NRD o rozwoju sytuacji w PRL, Berlin, 7.08.1981, [w:] *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 2: *Kwiecień 1981 – grudzień 1982*, wybór i oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2007, s. 185. Podobne informacje uzyskała MfS. Zob. Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 10.08.1981, [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi 1981–1989*, t. 1: *W przededniu stanu wojennego. Czerwiec – grudzień 1981*, Szczecin–Warszawa 2020, s. 185. Jaruzelski, wspominając po latach to posiedzenie, podawał niewiele konkretów. Zob. W. Jaruzelski, *Stan wojenny. Dlaczego...*, współpraca M. Jaworski, W. Łoziński, Warszawa 1992, s. 228.
34. BA-MA, DVW 1/32668, [Meldunek wywiadowczy nr 181/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 6.08.1981, k. 177–178.
35. BA-MA, DVW 1/32668a, [Meldunek wywiadowczy nr 206/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 4.09.1981, k. 40.
36. Informacja wywiadu wojskowego NRD o sytuacji w PRL, Berlin, 16.09.1981, [w:] *Przed i po 13 grudnia...*, t. 2, s. 230.
37. Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 28.09.1981, [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi 1981–1989...*, s. 281.
38. Ibidem, s. 279–280; BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, HA II/10, 262, [Informacje Grupy Operacyjnej Warszawa], Berlin, 15.09.1981, k. 411–412.

antysocjalistycznych i kontrrewolucyjnych”, nasila ich inwigilację i ustala miejsca pobytu³⁹.

W połowie października płk Władysław Ziolo, szef jeleniogórskiej Służby Bezpieczeństwa, informował płk. Horsta Böhma z Drezna, że wprowadzeniu stanu wojennego miałyby towarzyszyć aresztowanie około pięciu tysięcy czotowych działaczy Solidarności i dawnego Komitetu Obrony Robotników, do czego – jak zdradził – miejscowa SB podjęta już przygotowania. Ziolo powiedział też, że niektórzy „godni zaufania komuniści” zostali wyposażeni w broń i amunicję⁴⁰. W tym samym czasie Tadeusz Grabski, były członek Biura Politycznego, potwierdził w rozmowie z ambasadorem NRD Horstem Neubauerem, że w MSW istnieje lista osób, które w przypadku wprowadzenia stanu wojennego mają zostać internowane. Na liście miała się znajdować część działaczy Solidarności, „ale już nawet nie [Jacek] Kuroń czy [Bronisław] Geremek”. Miały za to widnieć na niej nazwiska osób z lewego skrzydła PZPR, w tym samego Grabskiego⁴¹.

Takie informacje musiały prowadzić do wniosku, że – jak pisze Andrzej Paczkowski – „wszystkie podstawowe przygotowania [do wprowadzenia stanu wojennego] zostały ukończone”, pozostało tylko wybranie odpowiedniego momentu i uza-

sadnienie tego ruchu. Potrzebna była też jednak decyzja polityczna. Tej zaś na razie brakowało⁴².

Wywiad wojskowy NRD informował, że 14 września na posiedzeniu Rady Wojskowej MON „prawie wszyscy uczestnicy opowiedzieli się za możliwie najszybszymi działaniami w celu zachowania władzy i ochrony socjalizmu. Żądania sięgały aż po wprowadzenie stanu wojennego”. Na to ostatnie miał się jednak nie zgodzić Jaruzelski⁴³. 15 września obradowało Biuro Polityczne KC PZPR. Według wschodniemieckiego wywiadu wojskowego Kiszczak nakreślił program zakładający niedopuszczenie do drugiej tury zjazdu Solidarności, aresztowanie „wszystkich sił ekstremistycznych” i zamknięcie granic. Biuro miało przyjąć te propozycje do wiadomości, nie podejmując jednak żadnej decyzji⁴⁴. Z kolei według ZAIG przedstawione przez Kiszczaka plany wprowadzenia „stanu wyjątkowego” zostały odrzucone przez większość członków biura. Kluczowe miały być wystąpienia Kani, Kazimierza Barcikowskiego i Hieronima Kubiaka⁴⁵. Dostępny protokół nie potwierdza, że w trakcie tego posiedzenia sprawa stanu wojennego została kategorycznie postawiona. Kania wciąż mówił dość ogólnikowo: „musimy być przygotowani na każdy wariant sytuacji, przygotować się do zbrojnej obrony socjalizmu [...]. W wojsku te przygotowania muszą być kontynuowane”⁴⁶.

39. BA-MA, DVW 1/32674c, [Ocena położenia i sytuacji w PRL przez attaché wojskowego NVA w Warszawie], b.m., 15.09.1981, k. 184. Por. BA-MA, DVW 1/32668a, [Meldunek wywiadowczy nr 206/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 4.09.1981, k. 40.
40. Sprawozdanie płk. Horsta Böhma z rozmowy z płk. Władysławem Ziolo w dn. 15 X 1981 (fragmenty), [w:] T. Mianowicz, *Co można...*, s. 14–17. Citość w: BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, SdM, 579, k. 112–115. Ziolo miał wyrazić przekonanie, że jeszcze w październiku dojdzie w Polsce do „zasadniczego rozstrzygnięcia”. Wcześniej, we wrześniu, płk Marian Moraczewski, szef Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie Zachodnim, przewidywał w rozmowie z oficerem służb granicznych NRD, że do uderzenia armii i milicji w Solidarność dojdzie „w najbliższych dniach”. Zob. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, HA VI, 1462, [Informacja z ruchu podróży], Berlin, 23.09.1981, k. 44.
41. BArch, DY 30/11587, [Notatka z rozmowy Horsta Neubauera z Tadeuszem Grabskim w dn. 14 X 1981], k. 41. To jednak Kuroń i Geremek, a nie Grabski, zostali internowani 13 grudnia.
42. A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”...*, s. 215–216.
43. Informacja wywiadu wojskowego NRD o sytuacji w PRL, Berlin, 16.09.1981..., s. 230. Według Jaruzelskiego Rada Wojskowa MON zebrała się 13 września wieczorem. Zob. W. Jaruzelski, *Stan wojenny...*, s. 270–271.
44. Informacja wywiadu wojskowego NRD o sytuacji w PRL, Berlin, 17.09.1981 [w:] *Przed i po 13 grudnia...*, t. 2, s. 235. Zob. też BA-MA, DVW 1/32668a, [Meldunek wywiadowczy nr 220/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 21.09.1981, k. 134; ibidem, [Meldunek wywiadowczy nr 222/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 23.09.1981, k. 144.
45. Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 28.09.1981, [w:] T. Jaskutowski i in., *Raporty polskie Stasi 1981–1989...*, s. 280.
46. Protokół nr 7 posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 15 IX 1981, [w:] *PZPR a „Solidarność” 1980–1981...*, s. 699.

Nawet jeśli I sekretarzowi KC zdarzały się ostrzejsze wypowiedzi, sugerujące gotowość ogłoszenia stanu wojennego, to władze NRD nie wierzyły w te słowa. 5 października ZAIG przewidywała, że Warszawa będzie kontynuowała kurs „politycznego rozwiązywania kryzysu”, czasem tylko wspierany „środkami administracyjnymi”⁴⁷.

Niewiele wcześniej minister Stanisław Ciosek dość szczegółowo zarysował jednak Berlinowi konkretny scenariusz rozprawy z Solidarnością: przejęcie władzy przez armię z jednoczesnym rozwiązaniem związków zawodowych i partii politycznych. Po pewnym czasie miałyby zostać powołana nowa partia, ale już wyłącznie z „nowymi twarzami” w kierownictwie. Zdaniem Cioska operację należałoby przeprowadzić jeszcze przed nowym poborem⁴⁸. Swoją koncepcję minister powtórzył 13 października, w trakcie rozmowy z ambasadorem Neubauerem. Sugerował przy tym, że Jaruzelski powoli skłania się ku takiemu wariantowi⁴⁹. Podobny scenariusz – choć bez rozwiązania PZPR i stronnictw satelickich – został zrealizowany 13 grudnia.

***

18 października to właśnie Jaruzelski zastąpił Kanię na czele partii. Zamiary nowego I sekretarza były dla Berlina niejasne. Wschodni Niemcy dyplomaci wielokrotnie sondowali działaczy PZPR, czy generał byłby skłonny do wprowadzenia stanu wojennego. Jednoznacznej odpowiedzi

nie uzyskano⁵⁰. Według ZAIG po wyborze Jaruzelskiego nie należało oczekiwać, że w krótkim czasie zasadniczo zmieni się „skomplikowana sytuacja” w PRL⁵¹.

Zupełnie odmienną prognozę przedstawił 27 października Neubauer. Ambasador informował o posiedzeniu Biura Politycznego KC PZPR z poprzedniego dnia. Uczestnicy mieli otrzymać do wglądu materiały z propozycją ogłoszenia stanu wojennego i związanych z nim działań, w tym zakazu strajków i surowych kar za naruszanie porządku. Jaruzelski miał grozić: „Albo zostanie uchwalony stan wyjątkowy, albo ustąpię”. Miał też zapowiedzieć, że rząd zwróci się do Rady Państwa, jeśli 30 października sejm nie udzieli zgody na nadzwyczajne działania. „W naszej ocenie trzeba się liczyć z tym, że 30.10. w PRL zostanie ogłoszony stan wyjątkowy” – raportował Neubauer. Zwrot w postawie Jaruzelskiego wiązał z jego rzekomym spotkaniem z sowieckim przywódcą Leonidem Breżniewem, do którego miało dojść 25 października w Białowieży. Ambasador zastrzegł jednak, że wiele będzie zależało od tego, „czy i w jakim wymiarze” Solidarność przeprowadzi 28 października jednogodzinny ogólnopolski strajk ostrzegawczy⁵². Dostępny protokół nie potwierdza takiego przebiegu posiedzenia Biura Politycznego⁵³. Zapowiadany strajk odbył się planowo⁵⁴.

Gdy na początku listopada w NRD gościł wiczeszef MSW Stanisław Zaczkowski, minister bezpieczeństwa państwowego Erich Mielke okazywał

47. Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 5.10.1981, [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi 1981-1989...*, s. 292.

48. [Notatka z rozmowy przedstawiciela SED ze Stanisławem Cioskiem w dn. 16 IX 1981] (fragmenty), Warszawa, 17.09.1981, [w:] „Hart und Kompromißlos durchgreifen”..., s. 350; *Przed i po 13 grudnia...*, t. 2, s. 243. Całość w: BArch, DY 30/11586, k. 133-140.

49. BArch, DY 30/11587, [Notatka z rozmowy Horsta Neubauera ze Stanisławem Cioskiem w dn. 13 X 1981], k. 24-25, 30. Fragmenty w: „Hart und Kompromißlos durchgreifen”..., s. 372-374; *Przed i po 13 grudnia...*, t. 2, s. 310-311.

50. F. Gańczak, *Polski nie oddamy...*, s. 197.

51. Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 26.10.1981, [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi 1981-1989...*, s. 349.

52. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, SdM, 579, [Notatka Horsta Neubauera o przygotowaniach do wprowadzenia w Polsce stanu wojennego], [Warszawa], 27.10.1981, k. 106-108.

53. Protokół nr 12 posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 26 X 1981, [w:] *PZPR a „Solidarność” 1980-1981...*, s. 739-747.

54. Zob. np. J. Holzer, „Solidarność” 1980-1981. *Geneza i historia*, Paryż 1984, s. 316-317.

znieczierpliwienie. „Obecność i misja naszej delegacji [negocjowano zakup między innymi granatów z gazem łzawiącym – przyp. FG] jest potwierdzeniem tego, że przygotowujemy generalną akcję, zwłaszcza przeciwko ekstremistom «Solidarności»⁵⁵ – zapewniał Zaczkowski. W czasie wizyty w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (Ministerium des Innern (MdI)) NRD miał zaś oznajmić: „Decydujące kroki represyjne mogą nastąpić każdego dnia. Każdego dnia może zostać ogłoszona ustawa o stanie wyjątkowym”⁵⁶.

Wątpliwości Berlina utrzymywały się jednak w kolejnych tygodniach. 7 grudnia analitycy MfS wciąż nie byli przekonani, że Jaruzelski jest zdecydowany wprowadzić stan wojenny w ciągu najbliższych dni⁵⁷. Jeszcze 12 grudnia warszawska rezydentura resortu powoływała się na informacje z gabinetu prokuratora generalnego PRL, że władze w Warszawie nie rozpoczną uderzenia w „siły kontrrewolucyjne”, a Jaruzelski planuje w najbliższych dniach spotkanie z prymasem Józefem Glempem⁵⁸.

Problemy Berlina z oceną sytuacji po części mogły wynikać z braku dostępu do najbliższego otoczenia generała. „Narady członków Biura Politycznego [KC PZPR] w sprawach stanu wyjątkowego i wprowadzenia środków przygotowawczych odbywają się podobno w wybranych małych grupach, żeby dochować konspiracji i uzyskać mo-

ment zaskoczenia”⁵⁹ – raportowało 4 listopada 1981 roku MfS. Wywiad wojskowy NRD precyzował miesiąc później, że w działania na wypadek sytuacji nadzwyczajnych są wtajemniczone cztery osoby: Jaruzelski, „prawdopodobnie” Siwicki i Kiszczak oraz „przypuszczalnie” Mirosław Milewski⁶⁰. Z tego grona kontakt z Ambasadą NRD, i to nieregularny, utrzymywał jedynie Milewski. Andrzej Paczkowski zauważa, że „ten informator był już odstawiony na boczny tor przez Jaruzelskiego”⁶¹. W rezultacie Berlin miał tylko szczątkowe informacje o tym, co działo się w wąskich kręgach decyzyjnych.

Mimo to 10 grudnia Honecker otrzymał z dwóch źródeł sygnały, że do wprowadzenia w PRL stanu wojennego może dojść w najbliższych dniach. Ambasadador Neubauer przewidywał, że uderzenie wojska i aparatu bezpieczeństwa w opozycję może nastąpić przed planowaną na 17 grudnia wielką demonstracją mazowieckiej Solidarności⁶². Tego samego dnia minister Hoffmann informował Honeckera, że wprowadzenie stanu wojennego w Polsce, „nawet z pominięciem sejmu”, jest możliwe przed 15 grudnia⁶³. I Hoffmann, i Neubauer odnotowali pobyt w Warszawie marsz. Kulikowa i jego trzygodzinną rozmowę z Jaruzelskim w nocy z 8 na 9 grudnia. W rezultacie miało wzrosnąć zdecydowanie Jaruzelskiego w kwestii rozprawy z opozycją⁶⁴.

55. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, Abt. X, 1914, [Notatka z rozmowy Ericha Mielkego ze Stanisławem Zaczkowskim w dn. 5 XI 1981 w Berlinie], k. 12.

56. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, Abt. X, 1990, [Protokół wypowiedzi Stanisława Zaczkowskiego podczas narady z delegacją MdI], Berlin, 3.11.1981, k. 36.

57. Tygodniowa ocena aktualnych wydarzeń w PRL, Berlin, 7.12.1981, [w:] T. Jaskułowski i in., *Raporty polskie Stasi 1981-1989...*, s. 450-454.

58. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, HA II/10, 795, cz. 2, [Informacje Grupy Operacyjnej Warszawa], Berlin, 12.12.1981, k. 257. Nie podano godziny sporządzenia tego meldunku.

59. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, SdM, 579, [Informacja o rozmowie z gen. [Stanisławem] Filipiakiem]Z, [Berlin], 4.11.1981, k. 117.

60. BA-MA, DVW 1/32668b, [Meldunek wywiadowczy nr 280/81 Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA], [Berlin], 1.12.1981, k. 183.

61. A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”...*, s. 266.

62. BArch, DY 30/11588, Szyfrogram Horsta Neubauera do Ericha Honeckera i innych, Warszawa, 10.12.1981, k. 15-16. Inny egzemplarz: BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, SdM, 1175, k. 260-261. Fragmenty w: *Drogi do niepodległości...*, s. 236.

63. BA-MA, DVW 1/115703, [List Heinza Hoffmanna do Ericha Honeckera], Berlin, 10.12.1981, k. 87-89. Por. T. Mianowicz, *Stan wyższej konieczności*, „Zeszyty Historyczne” 1996, nr 116, s. 73-74.

64. Por. np. A. Dudek, „Bez pomocy nie damy rady”, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, nr 12.

Wydaje się, że Berlin niemal do ostatniej chwili nie był pewien dokładnego terminu wprowadzenia stanu wojennego. „Moment, zakres i zasięg akcji przeciwko kontrrewolucji nie są jeszcze znane” – takie zdanie wieńczy raport wywiadu wojskowego NRD, przygotowany o godzinie 4.00 w sobotę 12 grudnia. Trafnie jednak wskazywano na „generalną gotowość” Jaruzelskiego do przeprowadzenia takiej akcji, i to z pominięciem sejmu⁶⁵. O godzinie 13.00 Karl-Heinz Herbrich, kierownik rezydentury MfS w Warszawie, spotkał się ze Zdzisławem Sarewiczem, zastępcą dyrektora Departamentu II MSW. Ten miał stwierdzić, że „być może jeszcze dzisiaj” należy się spodziewać uderzenia w „kontrrewolucję” oraz zatrzymania czołowych działaczy Solidarności i innych opozycjonistów. „Ministerstwo Spraw Wewnętrznych jest na to przygotowane. Wszystko zależy jednak od decyzji kierownictwa politycznego. Z akcją nie należy się liczyć przed północą” – miał powiedzieć Sarewicz. Niewiele później Herbrich rozmawiał z Henrykiem Walczyńskim, dyrektorem Departamentu III MSW, który zastrzegł, że akcja może się przesunąć, gdyby wydłużyło się trwające w Gdańsku posiedzenie kierownictwa NSZZ „Solidarność”. Inny rozmówca Herbricha, niewymieniony z nazwiska były wiceminister spraw wewnętrznych PRL w randze generała, zapewniał jednak, że „na 99 proc.” akcja przeciwko opozycji rozpocznie się najbliższej nocy⁶⁶.

„NRD nie została uprzednio poinformowana o stanie wyjątkowym, ani przez Związek Sowiecki, ani przez Polskę. [...] Dziwne przecucie mieliśmy już od pewnego czasu, ale nic więcej” – twierdził po latach Günter Sieber, w 1981 roku kierownik Wydziału Kontaktów Międzynarodowych KC SED. Według jego relacji, w sobotę 12 grudnia około północy Neubauer zadzwonił z Warszawy z informacją, że przed ambasadą stoją polskie czołgi i nie ma połączenia telefonicznego z Gdańskiem. Günter Wolf z MfS, odpowiedzialny za ochronę Honeckera, nie zdecydował się ponoć obudzić sekretarza generalnego i przekazać tej informacji⁶⁷.

Do wersji Siebera należy podchodzić ostrożnie. W nocy z 12 na 13 grudnia w części wschodniemieckich sił zbrojnych i jednostek ochrony pogranicza zarządzono podwyższoną gotowość bojową⁶⁸. Z kolei Mielke polecił płk. Gerhardowi Grünbergowi, kierownikowi Centralnego Sztabu Operacyjnego MfS, nakazać zarządom okręgowym „najwyższą czujność, zwłaszcza na granicach państwowych NRD”⁶⁹. 13 grudnia o godzinie 4.00 Honecker rozesłał depeszę do szefów okręgowych kierownictw SED. Informował, że władze PRL podjęły „rozległe działania” przeciwko „siłom kontrrewolucyjnym”. Wspomniał o krokach poczynionych w całej Polsce, by aresztować „inspiratorów kontrrewolucyjnego puczu”⁷⁰.

***

65. BA-MA, DVW 1/32674c, [Informacja Zarządu Wywiadu Sztabu Głównego NVA o aktualnej sytuacji w PRL], [Berlin], 12.12.1981, godz. 4.00, k. 199.
66. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, HA II/10, 262, [Informacja Grupy Operacyjnej Warszawa], Berlin, 12.12.1981, k. 289–290.
67. G. Sieber, *Zum deutsch-polnischen Verhältnis*, [w:] *Alternative deutsche Außenpolitik? DDR-Außenpolitik im Rückspiegel (II)*, Hrsg. S. Bock, I. Muth, H. Schwiesau, Berlin 2006, s. 19, 27–28. Według Siebera przed telefonem od Neubauera jedynym pośrednim sygnałem o zbliżającym się stanie wojennym była informacja od sekretarza powiatowego SED o odwołaniu wspólnej uroczystości świątecznej z udziałem dzieci pracowników sowieckiej bazy wojskowej w Świnoujściu.
68. M. Wilke, R. Gutsche, M. Kubina, *Kierownictwo SED wobec polskiego ruchu opozycyjnego w latach 1980–1981*, [w:] *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, red. T. Pawlak-Lis, Warszawa 1994, s. 76.
69. BArch, Stasi-Unterlagen-Archiv, MfS, ZOS, 2625, cz. 1, [Dyspozycja Ericha Mielkego], [Berlin, 13.12.1981], k. 33; ibidem, [Pismo Gerharda Grünberga do Ericha Mielkego], Berlin, 13.12.1981, k. 34.
70. [Depesza Ericha Honeckera do pierwszych sekretarzy kierownictw okręgowych SED], 13.12.1981 r., [w:] *Hart und kompromißlos durchgreifen*..., s. 391.

W rozmowach z władzami NRD z lat 1980–1981 najważniejsi decydenci w PRL niewiele mówili o przygotowaniach do wprowadzenia stanu wojennego. Berlin nie miał też w Warszawie zaufanych informatorów w kierownictwie MSW czy Sztapie Generalnym Wojska Polskiego. Owszem, wschodnioniemieckie służby i dyplomaci uzyskiwali przecieki z niektórych narad w MSW, posiedzeń Biura Politycznego KC PZPR czy Rady Wojskowej MON. Często jednak były to informacje błędne lub wyolbrzymione.

Wschodnioniemiecki wywiad wojskowy dwukrotnie – u schyłku listopada 1980 i pod koniec marca 1981 roku – sygnalizował, że w najbliższych dniach należy się liczyć z wprowadzeniem w Polsce stanu wojennego. W październiku 1981 roku podobny alarm ogłosił ambasador NRD w Warszawie. Gdy w grudniu Erich Honecker otrzymał kolejne takie sygnały, mógł im nie dowierzać. W odgadnięciu intencji władz PRL nie pomagały sprzeczne wypowiedzi działaczy PZPR.

W zachowanych dokumentach wschodnioniemieckich można znaleźć wiele informacji o konkretnych przedsięwzięciach planowanych w Warszawie przez resorty siłowe: aresztowaniach według sporządzonych list, przejęciu radia i telewizji przez wojsko czy rozwiązaniu wszystkich związków zawodowych. Początkowo takie meldunki pojawiały się nieregularnie, z czasem – zwłaszcza od września 1981 roku – stały się coraz częstsze i coraz bardziej szczegółowe. Ostatnie słowo należało jednak do kierownictwa PZPR. Jesienią 1981 roku wschodnioniemieccy analitycy lekceważyli sygnały o rosnącej gotowości Jaruzelskiego do konfrontacji z opozycją. Dawali zaś wiarę tym głosom w PZPR, które wyrażały zwątpienie w zdolność I sekretarza do użycia siły.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Bundesarchiv, DY 30/11578, DY 30/11586, DY 30/11587, DY 30/11588.
 Bundesarchiv-Militärarchiv, DVW 1/32667a, DVW 1/32668, DVW 1/32668a, DVW 1/32668b, DVW 1/32674c, DVW 1/114493, DVW 1/115703.
 Bundesarchiv, Stasi-Unterlagen-Archiv, Ministerium für Staatssicherheit, Abt. X, 1990; Abt. X, 1914; AIM, 12083/85; HA II/10, 262; HA II/10, 795, cz. 2; HA VI, 1462; HA XVIII, 21131; SdM, 579; SdM, 1174; SdM, 1175; ZAIG, 13579; ZOS, 2625, cz. 1; ZOS, 2960. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, MfAA, ZR 1385/82; MfAA, ZR 1703/90.
 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, 2602/15050.

Źródła drukowane

- Drogi do niepodległości 1944–1956/1980–1989. Nieznane źródła do dziejów najnowszych Polski*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2001.
 „Hart und kompromißlos durchgreifen“. *Die SED contra Polen 1980/81: Geheimakten der SED-Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratiebewegung*, Hrsg. M. Kubina, M. Wilke, R. Gutsche, Berlin 1995.
 Jaskułowski T., Gańczak F., Knoch K., Abryszeński P., Pejaś E., *Raporty polskie Stasi 1981–1989*, t. 1: *W przededniu stanu wojennego. Czerwiec – grudzień 1981*, Szczecin–Warszawa 2020.
PRL w oczach Stasi, t. II: *Dokumenty z lat 1980–1983*, wybór, oprac. i tłum. W. Borodziej i J. Kochanowski, Warszawa 1996.
Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982, t. 1: *Sierpień 1980 – marzec 1981*, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2006.
Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982, t. 2: *Kwiecień 1981 – grudzień 1982*, wybór i oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2007.
PZPR a „Solidarność” 1980–1981. Tajne dokumenty Biura Politycznego, wstęp T. Kozłowski, wyd. 2, Warszawa 2013.

Literatura

- Dudek A., „Bez pomocy nie damy rady”, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, nr 12.
 Friszke A., *Rewolucja Solidarności 1980–1981*, Kraków 2014.
 Gańczak F., *Agentura Stasi w PRL w czasach pierwszej „Solidarności”*. *Wstęp do dyskusji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2.

Gańczak F., *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981*, Warszawa 2017.

Holzer J., „Solidarność” 1980–1981. *Geneza i historia*, Paryż 1984.

Jaruzelski W., *Stan wojenny. Dlaczego...*, współpraca M. Jaworski, W. Łoziński, Warszawa 1992.

Kozłowski T., *Anatomia rewolucji. Narodziny ruchu społecznego „Solidarność” w 1980 roku*, Warszawa 2017.

Mianowicz T., *Co można znaleźć w archiwach STASI?*, „Zeszyty Historyczne” 1995, nr 112.

Mianowicz T., *Rok 1981: mity i rzeczywistość*, „Zeszyty Historyczne” 1997, nr 119.

Mianowicz T., *Stan wyższej konieczności*, „Zeszyty Historyczne” 1996, nr 116.

Osiński K., Rybarczyk P., *Kryzys bydgoski 1981. Przyczyny, przebieg, konsekwencje*, t. 1: *Monografia*, Bydgoszcz–Gdańsk–Warszawa 2013.

Paczkowski A., *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy. Lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002.

Schmidt H., *Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte II*, Berlin 1990.

Sieber G., *Zum deutsch-polnischen Verhältnis*, [w:] *Alternative deutsche Außenpolitik? DDR-Außenpolitik im Rückspiegel (II)*, Hrsg. S. Bock, I. Muth, H. Schwiesau, Berlin 2006.

Wilke M., Gutsche R., Kubina M., *Kierownictwo SED wobec polskiego ruchu opozycyjnego w latach 1980–1981*, [w:] *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, red. T. Pawlak-Lis, Warszawa 1994.

Abstrakt

Już od sierpnia 1980 roku władze NRD starały się być poinformowane, czy i w jaki sposób polscy komuniści przygotowują się do zdławienia strajków, a później – do spacyfikowania NSZZ „Solidarność”. Meldunki na ten temat były dostarczane decydom w Berlinie między innymi przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego (Stasi), wywiad wojskowy i ambasadę w Warszawie. Początkowo takie informacje napływały do KC SED nieregularnie, z czasem – zwłaszcza od września 1981 roku – coraz częściej i stawały się coraz bardziej szczegółowe. Donoszono o konkretnych przedsięwzięciach planowanych przez resorty siłowe PRL: aresztowaniach według sporządzonych list, przejściu przez wojsko kontroli nad radiem i telewizją czy braniem pod uwagę rozwiązaniu wszystkich partii politycznych. Ostatnie słowo należało jednak do kierownictwa PZPR. Jesienią 1981 roku analitycy wschodniemieccy lekceważyli sygnały o rosnącej gotowości gen. Wojciecha Jaruzelskiego do konfrontacji z opozycją. Dawali zaś wiarę tym

głosom w PZPR, które wyrażały zwątpienie w zdolność I sekretarza do użycia siły.

Słowa kluczowe: NRD, Erich Honecker, PRL, stan wojenny, Solidarność

Abstract

What did the GDR authorities know about the preparations for martial law in Poland?

As early as August 1980, the GDR authorities were monitoring their communist allies in Poland to see if there were any plans to suppress the ongoing strikes and later to pacify the Independent Self-Governing Trade Union “Solidarność”. Reports on this topic were provided by the Ministry for State Security (Stasi), military intelligence and the embassy in Warsaw, among others. Initially, such information was coming in only sporadically. With time – and especially since September 1981 – more regularly and more in-depth. Specific undertakings were reported: prepared lists of arrests, plans for a military takeover of the mass media and the dissolution of all political parties. Still, these signals were underestimated by the East German analysts. They ignored General Wojciech Jaruzelski’s growing readiness to confront the opposition and preferred to trust these voices in the Polish United Workers’ Party that expressed doubts about the ability of the First Secretary to use force.

Keywords: GDR, Erich Honecker, Polish People’s Republic, martial law, Solidarity

Filip Gańczak – absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, doktor nauk politycznych. Pracuje w Instytucie Pamięci Narodowej w Warszawie i prowadzi zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. Zajmuje się naukowo tematyką niemiecką i polsko-niemiecką oraz środowiskiem filmowym w PRL. Autor między innymi książek: *Erika Steinbach. Piękna czy bestia?* (2008), *Filmowcy w matni bezpieki* (2011), *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980–1981* (2017, wyd. niemieckie 2020), *Jan Sehn. Tropicielek nazistów* (2020).

Filip Gańczak – is graduate of the Jagiellonian University in Cracow and holds a PhD in Political Sciences. He works at the Institute of National Remembrance in Warsaw. He is also an associate lecturer at the University of Silesia in Katowice. His field of research includes

German affairs, German-Polish issues and film industry professionals active during the period of the Polish People's Republic. He has authored several books: *Erika Steinbach. Piękna czy bestia?* (2008),

Filmowcy w matni bezpieczeństwa (2011), *Polski nie oddamy. Władze NRD wobec wydarzeń w PRL 1980-1981* (2017, German edition 2020), *Jan Sehn. Tropiciel nazistów* (2020).